

MEHMET EMİN ERİŞİRGİL VE TÜRK TOPLUMUNUN DEĞİŞİMİ ÜSTÜNE DÜŞÜNCELERİ

Bülent ŞEN*

Erişirgil'in hayat serüveninin zenginliği, onun vasıflandırılmasında da çeşitliliğe ve çok cepheliliğe neden olmaktadır: Yazar, felsefeci, düşünce adamı, eğitimci, akademisyen, bürokrat, siyaset adamı ... Türk tarihi ve düşüncesinin son derece canlı, zengin, çalkantılı ve kritik dönemeçlerinde kesişen yaşam öyküsü, eserlerinde okuyucuyla paylaştığı gözlemlerinin, tespitlerinin, tanıklıklarının ve yorumlarının değerini, önemini daha da artırmaktadır. Kendi içinde üç ayrı döneme ayırarak olursak: II.Meşrutiyet sonrasında ana fikir akımları ve liderlerini yakından tanıma imkanına sahip oluşu, Darülfünun hocalığı, son Osmanlı meclisinde milletvekili sıfatıyla yer alışı; Cumhuriyet'in kuruluşu sonrası kurucu kadronun yakınında, bazen inkılapların hazırlanması ve uygulamasında icracı olarak üst düzey bürokrat, akademisyen, yönetici olarak güçlü konumda olduğu dönem ve nihayet cumhuriyet devrimleri ve felsefesinin yerleşme-kurumsallaşma dönemi diyeceğimiz bir dönemde milletvekili, bakanlık ve sonrasında yazarlık yaptığı dönem. Bu son dönem aynı zamanda II. Dünya Savaşı sonrasında iç ve dış genel değişim dinamiklerini, Amerika hegemonyası, NATO'ya üyelik, Soğuk Savaş ve Türk-Amerikan yakınlaşması, çok partili hayata geçiş vb. gelişmeleri içine alan bir kırılmaya işaret etmesinin yanında; özel koşulların tazyiki altında "bugün"ün uygun bir konuma yerleştirilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Nitekim çalışmamızın temasını, bu ihtiyacı karşılamaya dönük entelektüel bir çaba olarak 1950'lerin perspektifinden M. Emin Erişirgil'in bu değişimi anlamlandırma, siyasi ve düşünsel dinamiklerini karşılıklı etkileşim içinde ortaya koyma, "geçmiş-yakın geçmiş-şimdiki zaman" bağlantısı ve çizgiselliğine karşılık gelecek "üçlü tasnif"e dayalı formülasyonunun izahı ve yorumlanması oluşturmaktadır.

Bu çabaya yönelmeden önce bir yandan yeterince ele alınmamış, ihmal edilmiş bir kişi olması, diğer yandan görüşlerinin taşıdığı değerini ortaya konulması anlamında yaşam öyküsü ve eserlerine kısaca değinmek yararlı

* Arş. Gör., İÜEF Sosyoloji Bölümü.

olacaktır. Erişirgil, 1891 yılında İstanbul'da doğdu. Beşiktaş Sıbyan Mektebi, Fatih Rüştüyesi ve Mercan İdadisi'nden sonra 1911 yılında Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. İstanbul'un değişik okullarında öğretmenlik ve yöneticilik, memurluk görevlerinin ardından, 1915'de Darülfünun'a içtimaiyat ve felsefe müderris muavini (doçenti) olarak atandı. Bir süre "Fakülte Müdürlüğü" görevinde bulundu. 1918'de Felsefe tarihi müderrisliğine (profesör) yükseldi. Niğde milletvekili olarak 1919 yılında son Osmanlı Meclisi Mebusan'ında yer aldı, meclisin kapatılması sonucu tekrar Darülfünun'daki görevine döndü. Cumhuriyet'in ilanından sonra, 1924 yılında Talim Terbiye Kurulu üyeliğine seçildi ve daha sonra bu kurulun başkanlığına getirildi. Latin alfabesi temelinde yeni-millî Türk alfabesinin hazırlanması için oluşturulan Dil Encümeni'nde yer aldı.¹ 1929'da Maarif Vekaleti Müsteşarlığı, 1931 yılında İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü, 1932- 1933 yıllarında Yüksek Öğretmen Okulu müdürlüğü görevlerinde bulundu. 1936'da Mülkiye Mektebi Müdürlüğü'ne atandı ve burada iktisadi doktrinler tarihi ve sosyoloji dersleri verdi. Mülkiye'nin Ankara'ya nakledilmesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak örgütlenmesinde etkinliği oldu. Bu görevine ek olarak 1939 yılından itibaren DTCF'de dekan vekilliği ve sosyoloji profesörlüğü görevlerinde bulundu.² Her iki görevini de 1942 yılına kadar sürdürdü. 1942 yılında akademik hayattan siyasete geçiş yaparak, Zonguldak milletvekili seçildi ve 1950 yılına kadar TBMM'nde vekillik görevini sürdürdü. Bu süre zarfında; İkinci Hasan Saka kabinesinde Gümrük ve Tekel Bakanlığı (11 Haziran 1948 – 17 Ocak 1949), Şemsettin Günaltay kabinesinde de İçişleri Bakanlığı (17 Ocak 1949 – 23 Mayıs 1950) yaptı. 1950'den sonra ise siyasal yaşamdan çekilerek araştırma ve yazı çalışmalarıyla meşgul oldu. 1965 yılında Ankara'da vefat etti.

¹ 26 Haziran 1928 tarihinde çalışmalarına resmen başlayan, Atatürk'ün direktifi ve Bakanlar Kurulu'nun kararı ile kuruluşu daha önceye dayanan Encümende bulunan diğer isimler şunlardır: Falih Rıfkı, Yakup Kadri, Ruşen Eşref, Ahmet Cevat, Ragıp Hulusi, Fazıl Ahmet ve İhsan (Sungu)'dur. Bkz. Çevrimiçi: <http://tdk.org.tr/zey02.html>. 19.07.2005.

² Bazı eserlerde dekanlık, bazılarında dekan vekilliği olarak belirtilen bu görevde kalış tarihleri için de farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bunlar arasında en sıhhatli olanı olarak görülen 28.01.1939-08.06.1942 tarihleridir. Bkz. ÇADIRCI, Musa ve SÜSLÜ, Azmi; Ankara Üniversitesi Gelişim Tarihi, A.Ü. Rektörlüğü Yay., Yay. No.82, Ankara-1982, s.166.

Yeni Mecmua (1917), Dergah (1921), kendi çıkardığı Hayat³ (1926), Ülkü, Yeni Türk ve kurucusu olduğu DTCF Dergisi'nde makaleleri yayımlandı. Türkiye'de Kant hakkında yazılmış ilk telif eser olan Kant ve Felsefesi (1923) Erişirgil'e aittir. Çoğunluğu okullar için ders kitabı olarak hazırlanmış eserleri arasında Malumat-ı Vataniye (1924), Yurt Bilgisi (1930), Sokrat (1931), Kant'tan Parçalar I (Çeviri-1935), Filozofîye Başlangıç (1936) (Felsefeye Başlangıç adıyla 1944'de), Hukukun Muhtelif Cepheleri ve Hukuk İlmi (1938), Ekonomi Meslekleri: XVI. Yüzyıldan zamanımıza kadar (1943) yer almaktadır.

Erişirgil isminin birlikte anıldığı bir diğer konu da, Türkiye'de pragmatizmin ilk savunucularından olması meselesidir. Bir felsefe doktrini olarak Pragmatizm ve buna dayalı Dewey'in progresif eğitim anlayışının Türkiye'ye yansımaları boyutunda, Erişirgil'den James pragmatizmine bağlanarak savunan, ilkökul programlarının bu temelde yeniden düzenlenmesi girişiminde rol alan kişi olarak bahsedilmektedir. Pragmatik felsefenin Türkiye'de güç ve itibar kazandığı yıllarda (1924'ler) Talim ve Terbiye Dairesi Başkanı sıfatıyla, Amerikalı felsefeci ve eğitimci Prof. John Dewey'in "Demokrasi ve Eğitim" adlı eserinin Avni Başman çevirisine yazdığı "giriş"te; burada "pragmatist felsefe ve John Dewey'in görüşleri hakkında özlü bilgi vermiş, pragmatizmin Türk okuyucusuna tanıtmıştır. Gerek bizzat yayıncısı olduğu, Cumhuriyet Döneminin önemli düşünce ve sanat dergilerinden olan "Hayat" dergisini adeta "Türkiye'de pragmatizmin temsilcisi haline getirmiş"⁴ olması, gerekse "Mihrap" dergisinde Pragmatizme dayanan fikirler ileri sürmesi ve bu görüşün savunucusu olması bu konumu daha da pekiştirmiştir. Ona göre, pragmatizm, "Batı'nın bugünkü felsefe düşüncesine en uygun olanı"⁵dir.

1950 sonrası eserlerine baktığımızda ise; ilk olarak 1951 yılında *Ziya Gökalp: Bir Fikir Adamının Romanı* ve 1956 yılında *Mehmet Akif: İslamcı Bir Şairin Romanı* kitapları yayımlanır. Her iki kitap da anı-roman türlerinin

³ Erişirgil'in yönetiminde Ankara'da çıkan ve felsefeye geniş yer veren derginin yazı kadrosunda felsefeci-
eğitimci Avni Başman, Erişirgil'in İstanbul'daki çevresinden Mustafa Şekip Tunç, Necmeddin Sadak,
Servet Berkin gibi hocalar da yer almaktadır. Bkz. Çevrimiçi: <http://www.felsefekibi.com/dergi/16.htm>,
16.07.2005.

⁴ KAFADAR, Osman; "Türk Eğitim Sisteminde Pragmatik Yönelişler ve Mehmet Emin Erişirgil",
Türkiye I. Eğitim Felsefesi Kongresi: 5-8 Ekim 1994, Van Y.Y.Ü. Yay. No: 26, s.177.

⁵ GİRİTLİ, İsmet; "Kemalizm İdeolojisi", Çevrimiçi: <http://www.kemalist.org>, 17.09.2005.

öğelerini barındıran yazarın tanıklıkları, gözlemleri eşliğinde belirli bir dönemin güçlü iki kişiliği ve düşünce adamını tanıtmaya amacıyla kaleme alınmış eserlerdir. *Merak ve Dikkat* (1956), *Neden Filozof Yok* (1957) eserlerinin yanında diğer önemli çalışması “*Türkçülük Devri, Milliyetçilik Devri, İnsanlık Devri*” (1958) yayımlanır. Eserlerinin uzun yıllar ihmal edildiğini, yeni baskılarının yapılmadığını ve eserleri gibi kendisinin de adeta unutulduğunu söylemek abartı olmaz.⁶ Türk düşünce tarihine, yakın dönem fikir akımlarına veya döneminin mühim şahsiyet ve olayları üzerine yapılan incelemelerde, araştırma dosyalarında isminden söz edilmediği gibi, kaleme aldığı eserleri de yok sayılmak veya görmezden gelinmek kaderini yaşamıştır.⁷ Gökalp eseri, Z. Gökalp’in ölümünün 60.yılı münasebetiyle (1984 yılında); M. Akif kitabı da yine aynı tarihsel sebeple “*Ölümünün 50.yılında İslamcı Bir Şairin Romanı*” adı altında ikinci baskısı gerçekleştirilmiştir (1987).⁸

Her ne kadar Gökalp’e yakın olmuş, aynı fikri düzlemde kabul edilmiş bir şahsiyet olsa da, fikirlerinin kaynağı ve dayanağı olarak sıklıkla Gökalp’e başvurup, onun görüşlerinin bazen yansıtıcısı ve destekçisi konumunda yer alsada, entelektüel anlamda mesafeli ve yansız tavır takınma ince çizgisini çekmekte dikkat göstermiştir. Bunu kendisinde yer etmiş Gökalp kimliği hakkındaki yorumunda görmek mümkün: “*Ziya Gökalp’te gördüğüm ilk vasıf*

⁶ Erişirgil’i konu alan yalnızca bir makaleye rastlamaktayız. Bkz. KAFADAR, Osman; “Türk Eğitim Sisteminde Pragmatik Yönelişler ve Mehmet Emin Erişirgil”, *Türkiye 1. Eğitim Felsefesi Kongresi*: 5-8 Ekim 1994, Van, Y.Y.Ü. Yay. No: 26.

⁷ Unutulmuşluk bir yana ağır eleştiri ve ithamlara konu edilebilmiştir. Kıray, “Cumhuriyetin ilk yıllarının felsefe dünyasının insanları” olarak nitelediği kişilerden Erişirgil’in, ırk temalı yazıların yer aldığı *Ülkü Dergisi*’nde yazı yazmasının da etkisiyle olacak; “... belirgin şekilde Avrupa’nın ırka dayanan teorilerinden etkilenmiş bir insandı.” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bkz. KIRAY, Mübeccel B.; *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım – Mübeccel B. Kıray’la Söyleşi-*, Bağlam Yayınları, İstanbul-2002. Bir diğer örnek olarak ise, Mehmet Akif Araştırmaları Merkezinin kurucu ve yöneticisi olan bir akademisyenin, Akif hakkındaki eser ve insanlara tek tek yer verip hizmetlerini takdirle anarken, Türk düşüncesinde Akif’i imtiyazlı ve saygın bir konuma yerleştiren Erişirgil’i görmezden gelme tavrı dikkat çekicidir. CHP mebusluğu ve bakanlığı, pragmatizm konusunda etkilendiği James’in görüşlerine dayanılarak “dine karşı olumsuz bir tutum içine girmesi” tespitiyle birleşerek olumsuz bir Erişirgil kimliği çizilmektedir. Yazarın yalnızca Akif’in aile geçmişi ve aile hayatı hakkında belirttiği görüşlerin yanlışlığından hareketle, “yanlış yığınları” ile dolu bir kitap olarak eseri yok sayılmak istenebilmektedir. Bkz. DÜZDAĞ, M. Ertuğrul; *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar*, M.Ü İİ. Fak. Mehmet Akif Araştırmaları Merkezi, Yay. No. 19, Fatih Yay. Matb., İstanbul-1987.

⁸ 1980 sonrası, ikinci baskısı yapılan bir diğer kitabı da Kant ve Felsefesi’dir.

*bir nevi şeyhlik ve müritliktir. Tavrı, hali, meselelere objektif olarak bakmaktan ziyade karşısındakine telkinlerde bulunmaya önem verisi (...) Ziya Gökalp de bütün aydınları İttihat ve Terakki etrafında toplayarak memleket meselelerinde yeni bir görüşe sevk eylemek istediği anlaşılıyor*⁹, Gökalp'in ölüm yıldönümü münasebetiyle (1934) bir grup öğrenciye ise şunları söylüyordu: “Ziya Gökalp Avrupalıların anladığı manada alim değildir. (...) Ziya sadece eski Atina'nın pek iyi tanıdığı Sokrat türünden bir millet eğiticisi olmaya çalıştı, Doğu dünyasının pek iyi bildiği pir, şeyh, arif türündeki insanların modern bir tipiydi.” şeklinde özetlerken, “ben sizden onun her fikrini benimsemenizi değil, onun ahlaki hayatını benimsemenizi istiyorum” demektedir.¹⁰ Nitekim bu mesafeli ve yansız tutumunun yansımalarının sonucu olarak da, Erişirgil'in Gökalp'in karşıtı kimliğe sahip ve Türkçülük akımını şiddetli şekilde yeren Akif'le ilgili anılarını da içeren bir eser kaleme almasını ve onu yeni nesillere tanıtma sorumluluğu içinde hareket ettiğini görürüz. Ayrıca Akif'e yönelik polemikleri çürüten ve yaygın kanaatlerin, klişelerin zıttı –özellikle yazarın döneminde öne çıkan tutumların zıttı- bir Akif portresi çizdiğini, onu “Milli mücadeleci” yanı ile tanıtmak, zorlu devrin birleştirici karakteri olarak sunulmasına özen gösterir: “Zaganos Paşa Camiinde söyledikleri O'nun yerini artık tayin etmişti: Atatürk'ün yanı...”¹¹ Yine Milli Mücadeleci Akif kimliğini pekiştiren bir başka örnekte: “İstiklal Harbinde halk inanını, hatta onu gerçekleştiren büyük adamların inanını vuzuhla gösteren yazılı vesika, Atatürk'ün Büyük Nutku'ndan sonra Akif'in Nasrullah Camiindeki bu vaazı gelir sanırım.”¹² Akif'i Türk tarihinin unutulmaz ve unutturulmaz bir parçası ve köşe taşlarından biri olarak tanıtma çabası söz konusudur.

Özetle her ikisinin de insani yönleri, aile ve yetiştiği çevre ve koşulları, ilişkileri, özellikle de ahlaki cepheleri, kişilikleri ve idealist karakterleri üzerinde önemle durulduğunu, bu seciyelerinin yüksekliğinin ve örnek şahsiyet olma özelliklerinin vurgulanmasına özel bir çaba gösterdiğini söyleyebiliriz.

⁹ ERİŞİRGİL, M.Emin; Ziya Gökalp –Bir Fikir Adamının Romanı -,Yay. Haz. A.Kazancıgil – C. Alpar, Remzi Kitabevi, İstanbul-1984, s.16.

¹⁰ A.g.e., s.209.

¹¹ ERİŞİRGİL, M.Emin; Mehmet Akif –İslamcı Bir Şairin Romanı-, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara-1956, s.407.

¹² A.g.e., s.419.

Erişirgil ve Yakın Dönem Tasnifi

Erişirgil, Tanzimat Öncesi ve sonrası gelişmeleri içine alan Mutlakiyetten Meşrutiyete kadar olan dönem, Meşrutiyet Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi olmak üzere genel hatlara sahip birbirine geçişli evreler halinde Türk tefekkürünü, düşüncesini, sanatını, ahlakını, siyasetini v.b. inceleme konusu yapmıştır. Vardığı sonuçların yorumlanması anlamında, Erişirgil'in Türk toplumunun değişimi ve Türk düşüncesinin evrimi açısından bir çeşit düşüncelerini kalıba döktüğü eser olarak *Türkçülük Devri*, *Milliyetçilik Devri*, *İnsanlık Devri* (1958) çalışması esas alınıp incelenerek sonuca varılmaya çalışılacaktır.

Erişirgil'in 1950 sonrası eserlerine nüfuz etmiş, konumuz açısından ele aldığımız bu üç eserinde dikkat çekici nokta; Cumhuriyetin başlangıç sonrası-olgunlaşma-müesseseleşme olarak görebileceğimiz bir dönemde, meşrutiyet dönemi üzerinde yoğunlaşarak; bu dönemin ana akımları, hakim tezler, öncü kişiler, yaşamları ve görüşleriyle tanınmasına özel bir önem vermesi ve bunların yeni nesillere aktarılmasının çalışmalarında önemli bir yer tutmasıdır. Adeta bir misyon hüviyetine bürünmüştür. Geçmişin iyi analiz edilip bunların intikal edeceği yeni nesillerce tanınması, kendi ufuklarını bu birikimin süzgecinde şekillendirmeleri sayesinde ileriye gidiş mümkün olabilir düşüncesi hakimdir. Erişirgil'in, M. Akif eserini yazma nedeninde dile getirdiğı husus bu konuda çok öğreticidir: "*Niçin yazdım?*" kısmında M. Akif ile meşgul olduğunu duyduğunda gazeteci bir gencin "neden hatırıma geldi bu softa?" diye sorması üzerine, devrin ruhuna ve genel anlamda alışkanlıklarımıza yapışan bu "klişelerle" düşünme ve beğenmediğimiz kişilere bu etiketleri yapıştırma hastalığımızı da dikkat çekerek özetle şu karşılığı verir: "*Akif'i yazmak benim için, bir kere insanlık vazifesi idi (...) böyle olmasaydı bile, ben gene Akif'i yazmak isteyecektim: onun hayatı ve yazuları, Osmanlı Tarihinin Meşrutiyet devri dediğimiz 1908 ile 1918 arasındaki fikir cereyanlarını bir yönden anlatacağı için ... Birbirlerine hiç benzemeyen Tefik Fikret, Prens Sabahattin, Ziya Gökalp, Mehmet Akif, İttihat ve Terakki'nin İstanbul merkezi (Şeref Efendi Sokağı) yaranı iyi bilinmedikçe de, çok zaman, Cumhuriyetteki unumi*

düşüncelerin kaynaklarını ve sebeplerini gösterme mümkün olamaz.”¹³ Bu bahse konu olan ve dikkat çekilen insanlar yaşadıkları dönemin değişik kesimlerinin fikir önderleridir. Erişirgil bu isimleri şöyle tanımlar: “Tevfik Fikret kayıtsız, şartsız Avrupalılaşıma fikrinde olanların, Prens Sabahattin sosyal inkılap isteyenlerin ve terbiyede ferdîyetçilerin, Mehmet Akif aydın İslamcılarının, Ziya Gökalp Türkçülerin lideri, “İttihat ve Terakki İstanbul merkezi” nde ise, adları ve sanları unutulmuş birkaç aydın, milli ekonomi politikasının ana hatlarını çiziyorlardı ...”¹⁴

Meşrutiyet devrinin bilinmesinin bir diğer gerekli ve önemli tarafı da bir devamlılık düşüncesi içinde, Meşrutiyetten Cumhuriyet’in kuruluşuna ve ondan kendi yaşadığı devire gelinceye kadarki gelişmeleri “devamlılık” ve “sosyal evrim” düşüncesi içinde birbirine bağlı zincirler ve bakiyeler şeklinde etkileyen ve bütünleyen hadiseler olması düşüncesinde yatar. Dolayısıyla o günün meselelerini vukufu kavrayış için meşrutiyet devri uzak olduğu düşünülmemesi gereken bir dönemdir. Yine onun yorumuyla; Cumhuriyeti kuran kadrolar kadar onların etkileyen fikirler ve sahipleri de meşrutiyetin ürünü ve çocuğudur ve halen tükenmiş, kaybolmuş da değildir. Yazarlardan siyasete, gazetelere kadar etkinliği sürmekte olan bir dönemin ve kuşağının devamının izlerini görmek mümkündür. Yani 19. yüzyıl, özellikle de Meşrutiyet dönemi bizim için bir yönüyle “yanımızdaki uzak”, bir yönüyle “geçmişteki şimdi”dir.

Meşrutiyet tarihinin düşünce akımlarını en iyi yansıtabilecek zemin olarak Mehmet Akif ve Ziya Gökalp’in yaşam öyküsünü seçmiş olması da bu anlamda manidardır. İkisi de döneminin güçlü ve lider kişiliği olmasının yanı sıra, birbirine karşıt zümrelerin lideri ve fikirlerin savunucuları konumundadır. Erişirgil liseyi bitirip Mülkiye’ye devam ederken Akif’in müdür muavini olarak görev yapmakta olduğu “Umur-u Baytariye Diresi”ne katip olarak girmiş ve bütün üniversite öğrenciliği sırasında onun yanında çalışmıştır. Erişirgil açısından hayranlık ve saygıya dayalı gelişen ikili arasındaki ilişki zaman

¹³ ERİŞİRGİL, M.Emin; Mehmet Akif –İslamcı Bir Şairin Romanı-, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara-1956, s.2.

¹⁴ A.g.e., s.2-3.

içinde, bir hoca-talebe, ağabey-kardeş ilişkisi ve sıcaklığına döndü. ¹⁵ İleriki yıllarda İstanbul Darülfünun Felsefe şubesine genç bir doçent olarak katıldığı zaman da Ziya Gökalp'i yakından tanımak ve birlikte çalışmak imkanını bulmuştur. ¹⁶ Böylece bütün bir dönemin fikri gelişim hikayesini birbirini adeta bütünleyen bu iki kitap içinde derlemek istemiştir. Meşrutiyet döneminin, etkileri Cumhuriyet dönemine yansıyan iki önemli düşünürünü, Türkiye'nin yeni bir döneminde genç kuşaklara tanıtma isteği belirlemiştir.

Türkçülük Devri, Milliyetçilik Devri, İnsanlık Devri adlı eserde, "Maksat" başlığı altında cevabı aranılan meseleler olarak; Türkçülük-milliyetçilik ayrımının olabirliği ve bu anlamda Türkiye Cumhuriyetinin milliyetçiliğinin irdelenmesi; 1945 sonrası dünyada baş gösteren devrenin nitelenmesi problemi yer almaktadır. Erişirgil'e göre ".. bu meseleler aydınlanmadıkça Cumhuriyet Tarihi yazılamaz. Bu devirdeki iç ve dış politikanın kökleri ve sebepleri anlaşılabilir ve anlatılamaz."¹⁷

Türkiye'nin milliyetçilik politikasının şekillenmesinde Rusya ile olan ilişkiler başat önem taşımıştır. Rusya'dan çekinildiği veya dostluğu koruma uğruna Türkçü olmayan bir milliyetçilik izlenmesi ve bunun 1945 yılında Boğazlar üzerindeki hak talepleriyle değişime uğradığı konularının gerçekliği buna paralel sorgulanması düşünülen konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer yandan; bilimsel alanda, teknolojiye, ulaşımında yaşanan hızlı değişimler medeniyetin ilerlemesi, Garp medeniyetinin her tarafa nüfuz etmesi gibi sonuçlar yanında değişim olgusunun kavranmasını ve algılanmasını zorunlu kılmaktadır. Olumsuzlukları ve eleştirilen yönleri bulunmasına rağmen "evrimci ve ilerleyici" bir tarihsel bakışın izlerini görmek mümkündür. Ancak yalnız maddi göstergeleriyle medeniyet kavrayışı eksiktir ve hatalıdır. Ona

¹⁵ Bkz. ERİŞİRGİL, M. Emin; *Mehmet Akif -İslamcı Bir Şairin Romanı-*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara-1956, s.14-20.

¹⁶ Erişirgil'in çok yakın olduğu isimlerden biri de Mehmet İzzet ile aynı dönemde, aynı bölümde (felsefe tarihi hocası) İstanbul Darülfünununda bulunmuştur. İzzet Darülfünununda hocahğa ilk başladığında Erişirgil fakülte müdürüdür. Erişirgil'in başmuharrirliğinde çıkan "Hayat" dergisi çatısı altında da beraber çalışmışlar, burada 60'a yakın makalesiyle ölümüne yakın bir döneme kadar (1929'a dek) bu makalelerini yayınlamaya devam etmiştir. DEĞİRMENCİOĞLU, Coşkun; *Mehmet İzzet (Hayatı, eserleri, Sosyal Felsefesi)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 825, Ankara-1987, s.13, ayrıca 23 nolu dipnot.

¹⁷ Erişirgil, Mehmet Emin; *Türkçülük Devri Milliyetçilik Devri İnsanlık Devri*, s.6.

tamlığını ve olgunluğunu kazandıran, bütünlüğünü ve üstünlüğünü sağlayan diğer tamamlayıcı ilkeler olarak; sosyal adalet ve hürriyet, insanın birey olarak mukaddes oluşu yok sayılıyorsa “garp medeniyeti buralara girmemiştir” anlamını çıkarabiliriz.

Medeniyet kavramından anlaşılması gereken, onun günün koşullarında en ileri aşamasını ve tekamül etmiş şeklini ortaya koyan “Garp medeniyeti”dir ve onun ileri bir medeniyet yaratmış olmasını sağlayan icatlar, pozitif ilimler, ilerleme ve yeniliklerin yeni nesillere ve halk kitlelerine yayılma yolları, güzel sanatların rolü gibi pek çok alanda bu ileri medeniyetin tahlili ve farklılıkların tespitiyle örnek alınacak bu modele göre aradaki mesafenin kapatılması deterministik bir hedef olarak kendini göstermektedir. Erişirgil’in kendi sözleriyle ifade edecek olursak: “.. *garp medeniyeti deyince daima ilerleyen ilim, daima çoğalan sanat eserleri ve müzeleri, maddeye hakimiyetin ifadesi olan makinelerde, insan şahsına saygı göstermeği gerektiren adaletin esaslarında terakki göz önüne getirilmelidir.*”¹⁸ Bu bakış açısına göre; Batı model olma konumunu, yalnızca tekil alanlar itibarıyla sağladığı ilerlemelerle değil, tüm cepheleri itibarıyla ve bir “sistem” halinde insanlığın “ideal durumu”nu temsil etmesi anlamıyla da “nihai model” olma üstünlüğüne sahip olmaktadır.

1. Meşrutiyet ve Türkçülük Devri

Erişirgil’e göre, belirli bir zümrenin ve düşünce tarzının imparatorluk idaresine ve politikasına hakim olması anlamında; Balkan Harbi’nden 1916 yılına kadar olan dönem Akif’in önderi olduğu İslamcılığın, 1916’dan itibaren ise Z.Gökalp’in önderlik ettiği Türkçülüğün üstünlüğü ele geçirdiği, iktidar ideolojisi payesi kazandığı ve egemen uygulama biçimine dönüştüğü yılları ortaya koyar. Bunların etkinlik kurmasının sebeplerini ortaya koyma çabasında “*siyasal tesirler*”in başatlığı ve “*fikir(ideoloji)-siyaset(iktidar)*” ilişkisinin önceliği ve önemi bağlamında bir kavrayışa yöneldiğini görmekteyiz. Tüm bunların ışığında dönem için şu tespitte bulunur: birincisinde Akif’e ve

¹⁸ A.g.e., s.23.

ideallerine yakın duran Sait Halim Paşa'nın sadrazam oluşu ve İttihat ve Terakki'nin bu politikaları esas alması etkili olmuş ise; ikincisinde de aynı sebeplerle bu kez sadrazam değişmiş, Talat Paşa sadrazam olmuştur, hadiselerin cereyanı da Gökalp'in görüşlerinin haklı çıkarmıştır. Yani bir ayrışma olmuştur ve politika değişikliği hangi görüşün öne çıkmasına fırsat veriyse onun lideri de kudretini ve tesirini hakim kılmıştır.¹⁹ Dolayısıyla tekrar altını çizmek gerekirse; temel bir kabul olarak fikir-siyaset ilişkisinin belirleyiciliği, siyaset değişikliklerinin de ihtiyaç duyduğu kadrolar eliyle yürütüldüğünün vurgulanan hususlar olduğunu görmekteyiz.

Erişirgil açısından açık ve öz bir ifadeyle Türkçülük "*bir politika sistemidir*" ve milliyetçiliğin farklı bir yorumlanması şeklinde tezahür etmiştir. Bütün Türkleri hedef alan bir ideali benimseyerek; milli birliği çok önceden tesis etmiş Batılı uluslardan İngiliz-Fransız algılayışının dışında, Almanların ve Slav uluslarının anladığı milliyetçiliğe karşılık gelmektedir.²⁰ Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ise, Ziya Gökalp, Türkçülük politikasının teorisini yapan kişi olarak, Türkçülük de meşrutiyetin son yıllarında egemen düşünce tarzı olarak imparatorluk politikasına hakim olur. Meşrutiyette Türkçülüğün yayılma zemini bulması ve hakim politik düşünce biçimine gelmesindeki güncel-pratik sebepler olarak ise şunları sıralar: "1- Arnavutların isyanı, Trablusgarp'ın elden gitmesi, Balkan Harbi ve felaketli neticesi ... 2- Meşrutiyetin başlangıcından itibaren bazı Arap aydınlarının hali Türkler üzerinde tepki yaratmıştı 3- Türk Ocaklarının kurulması ..." ²¹ Lozan Antlaşması'ndan sonraki devre ise Türkçülüğün zayıflamaya başladığı dönemdir.

Türkçülük fikrinin benimsenmesi, kabul görmesi önünde birleştirici bir unsur olarak iş görememesinden kaynaklanan sorunlara da değinerek,

¹⁹ Bkz. M.Akif, s.250-256 ("Başka Bir Kavga" adlı bölüm).

²⁰ Erişirgil, Mehmet Emin; Türkçülük Devri Milliyetçilik Devri İnanlık Devri, s.25. Bir politika olarak başlangıç tarihini ise; 1904 yılında Yusuf Akçura'nın Kahire'de çıkan bir Türk gazetesine yazdığı makale ile başlatarak, Osmanlılık siyasetinin verimsizliğini gündeme getiren ve bunun yerine Türkçülüğün faydalılığını tartışmaya açan bu makaleye Ali Kemal ve Ahmet Ferit Bey'in cevaplarıyla şekillenen üç makalenin yer aldığı 1907'de Mısır'da basılan "*Üç Tarz-ı Siyaset*" kitabının da temel metin olarak kabul eder.

²¹ A.g.e., s. 60-61.

Osmanlılığın meşrutiyet öncesi ve sonrası şartlar içinde imparatorluğun açmazlarını çözecek bir ufuk sağlamasa da kısa dönemde, tek ve geçerli çözüm olma gücü açısından geçici bir politik üstünlük elde ettiği, Türkçülük karşısındaki stratejik üstünlüğünü koruduğuna ilişkin tespitte bulunur. Dikkat çektiği bir başka konu da; Meşrutiyet döneminde Turancılık görünümü kazanabilmiş Türkçülük ile Cumhuriyet döneminde “misakı milli sınırları içinde Türkçülük”e dönüşen zamansal ayrımlar, Osmanlı sosyal bünyesi ve Rus idaresindeki bölgelerdeki Türkçülük arasındaki coğrafi, beşeri, tarihi farkların önemi ve üzerinde durmanın gerekliliği şeklinde kendini gösterir. Üstelik Ruslar’ın idaresindeki yerlerin Türkçülüğü ile karışan bir alan genişlemesiyle Osmanlı Türkleri için geçerli olan Türkçülük anlam kaymasına uğramakta ve şartlarından ve nedenlerinden koparak büsbütün içinden çıkılmaz hususları bünyesine katmaktaydı.²² Diğer yandan bunlar belli bir tarzda milliyetçiliğin nedensellik ilişkisinin ve doğasının ortaya çıkarılmasında -doğuş-ortaya çıkış zemini, gelişme dinamiklerini aydınlatılmasında- son derece yararlı veriler sağladıkları gibi; belli bir tarzdaki milliyetçiliğin biçimini ve kimliğini bu ilişkiler içinde kazandığını düşündüğümüzde asla ihmal edilmemesi gereken bir hususu karşımıza çıkarmaktadır. Ayrıca Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp’in savunduğunu belirttiği “Osmanlı Türkleri arasında önce dil ve tarih Türkçülüğü başladı, sonra buna siyasi Türkçülük eklendi” görüşünü eleştirip yanlışlıklarını ortaya koyduktan sonra şu sonuçlara varır: Milliyetçilik fikri Batılı milletlerin kendi şartları içinde doğmuştur ve onlardan bize geçmiştir. Bu doğuş aşamasında ise Batı’da iki türlü milliyetçilik mevcuttur: Milli birliğini önceden tesis etmiş olanların “sömürgecilik” mantığıyla yürüttüğü milliyetçilik ve henüz milli birliklerini kurmamış olanların milliyetçiliği. Bu iki türden birincisi Türkler açısından İngilizler, Fransızlar gibi milli birliklerini tesis etmeyi başaramamış olmalarından ötürü devre dışı kalmış, ikincisini oluşturan “*milliyet fikri üzerine tarih, hukuk, edebiyat yönlerinden ciddi çalışanlar Almanlar, İtalyanlar, Slavlar*”ın taklidi ve onların yüklediği anlam çerçevesinde kabul gören, meşrutiyette Türkçülük adını alan bu türden bir milliyetçilikti.²³

²² Bunun birörneği olarak ileri sürdüğü şu görüş dikkat çekicidir: “*Osmanlı Türkleri’ndeki milli duygu ile mesela Rus Türklerindeki milli duygu aynı metotla tetkik edilemez*”, s.28.

²³ Erişirgil, Mehmet Emin; *Türkçülük Devri Milliyetçilik Devri İnsanlık Devri*, s. 34-41.

Erişirgil Türkçülük meselesinde Batı'ya öykünme ve model kurma arayışlarında düğüm noktası, yakıcı tespit olarak *“gecikme” tezi* adını verebileceğimiz özgün yorumunu, adeta tüm Türk toplumsal değişme tarihini içine alan bir teze dönüştürür: *“İçine girmek için uğraştığımız medeniyet milliyetçi olmayı mı gerektiriyor? Biz kozmopolit veya Osmanlıcı oluruz, yahut öyle görünüyoruz. Dünya insanlığa doğru mu gidiyor? O vakit biz milliyetçi oluruz ve orada dururuz.”*²⁴ *Tanzimatçılar nasıl modası geçen müesseselerin taklidi hatasına düştüler, Türkçüler de taklit etmek istedikleri milletler yeni bir ideal ve yol peşindeyken, onlar yalnızca milliyetçi Avrupa'nın son devri gibi olma peşindeydiler. Bir diğer tarihsel eksikliğimiz ise; “Kendimizden üstün bir yaşama şekliyle temas ettik mi, aydınlarımız hemen bunu taklit ederler amma ağzımızın suyunu akutan müesseseler nasıl vücuda geldi? Diye araştırmaya bile lüzum görmezler.”*²⁵ Bunun aşıldığı örnek uygulamalardan biri olarak sunulan Cumhuriyet kadrolarının “laiklik” prensibini hayat geçirişleri ideal bir durum olarak ele alınır: Bizde Tanzimattan önce Müslüman olanlar ve olmayanlar yan yana yaşamalarına rağmen tamamen ayrı hukuk düzenine bağlı olmaları, Müslüman kitlenin değişik mezhepler içinde kamplara bölünmesi ve bunlar arasındaki anlaşmazlıklar gibi nedenlerden Osmanlı İmparatorluğu bir “milli ideal”in doğmasını sağlayacak zeminden yoksundu ve buna bir de Hristiyan tebaanın ayrılma arzusu eklenince sorun büsbütün kesifleşiyordu. Milli ideal ve birliğin tesisi adına, Osmanlı idarecilerinin cesaret edip yapamadıkları, Cumhuriyet devlet adamlarının ise ilk yaptıkları arasında yer alan *“layıklık”* prensibinin hayata geçirilmesi yalnız Batı modelini taklidin sonucu değil, Anadolu'nun bünyesine en uygun çözümü getirmesi anlamında milli yapıya uygun düşmekteydi.²⁶

²⁴ A.g.e., s. 57-58.

²⁵ A.g.e., s. 57-58.

²⁶ A.g.e., s.54-55. Bu yönüyle “laiklik” meselesi yalnız Batı modelini taklidin sonucu değil, Anadolu'nun bünyesine (Osmanlı İmp. Siyasetinin ve merkezîyetçi-sünnilik merkezli din algılamasının mirası kültürel coğrafya anlamında) en uygun çözümü getirmesi anlamında milli yapıya uygun düşmekteydi. Laiklik prensibinin oynadığı role büyük kıymet atfetmesinin ifadesi olarak anayasanın 1. maddesindeki değişmez hükümlerin varlığına atıfla: “.. Eğer ben Anayasa Tadil Komisyonunda aza olsam, bu birinci maddeye “layıklığın” de ilavesini teklif ederdim: Kimse bunu değiştirmeyi hatta düşünemesin diye.” Bkz. s.56'daki dipnot.

2. Cumhuriyet ve Milliyetçilik Devri

Cumhuriyetle birlikte görüşler ve değerlendirmelerde farklılaşmayı belirleyen nedenleri vüzuha kavuşturmak için bazı tespitler yapmak yararlı olacaktır. Öncelikle belirtilmesi gereken husus, Osmanlı İmp.'nun yenilgisi ve parçalanmasının aynı zamanda imparatorluğun son yıllarında etkili olduğu görülen ana siyasi ülkelerin de inandırıcılığını yitirmesine yol açması durumu söz konusudur. İmparatorluğu kurtarmaya yetmemişler ve varoluş gerekçelerini kaybetmişlerdi. İkinci olarak Türkiye'nin kendi sınırları içinde (misak-ı milli) belirlenen alanın savunusu, korunma mücadelesi ve bağımsızlık temel hedefine yönelen kurtuluş savaşı tecrübesi ve zaferi emperyalizme, işgalcilere, saldırgan niyetlere karşı yürütülme boyutuyla anlamlandırılıp, cumhuriyetin kurulması sonrasında da başta Mustafa Kemal olmak üzere lider kadrolarca vurgunun bu eksen üzerinde kurulmasına özen gösterilmiştir. "Milli siyaset" olarak da ifade edilen ulusal menfaat, sınırlar ve bağımsızlığın korunması; genç devletin varlık ve geleceğini tehlikeye düşürecek konularda hassasiyet, azami bir dikkat ve özenle yaklaşma, Lozan ile sağlanan temel ve mevziyi korunaklı kılma ve kaybetmeme ana hedefi etrafında yeni bir milliyetçilik formüle edilmiş, devletin resmi ideolojisi şeklinde biçimlenmiştir.²⁷

Batılı ve milli fikirlerin eklektizmi, uyumlu kılınması ve yeni nesillerin bu ilkeler ve değerlere göre yetiştirilmesi yanında, yeni devletin genel siyasetinin ve bunu belirleyen kadroların paydaşı olma durumu entelektüellerin genel karakteristiğidir. Çok daha başka bir açıdan ve şimdiki zamandan bir bakışla; Cumhuriyet ve değerlerine yönelik ilgisiz olanlar, eleştirenler, bağlı olanlar şeklindeki bir tasnifte bulunursak Erişirgil'in bunlar içinde son grup içinde yer aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Daha da ötesine geçerek cumhuriyeti kurumları, değerleri, uygulamaları, devrimleri, siyaseti ile içselleştirmiş bir aydın olmasının yanında görüşleri, fikirleri ile Cumhuriyetin-Kemalizmin savunucusu ve cumhuriyeti kuran kadronun parçası Erişirgil kimliğinden söz etmek mümkündür. 20. yüzyıl Türk aydınında rastladığımız türden bir "19.yüzyıl problemi" yanında, yeni aşamaya geçiş üzerine tahlillerin sonucu önceki dönem olarak 19.yüzyılın bizdeki kritik dönemi Meşrutiyet

²⁷ Türkçülük ideolojisinin terk edilmesi Sovyetler Birliği ile ilişkilerin yürütülmesi açısından dış politikaya yansayan bir anlam genişliğine de sahiptir.

yıllarına göndermede bulunan bir yoğunlaşma, çözümlene ve sonuçlar çıkarma çabası da söz konusudur.

Erişirgil, kendisinin de mebus olarak yer aldığı son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda tespit edilen "milli misak"ın maddelerinin hemen tamamının kabulü anlamına gelen Lozan Andlaşması ile -bu aynı zamanda galip devletlerden talep edileceklerin büyük çoğunlukla İstaklal Savaşı sonucu kabul edilmesi gibi çift değerli bir anlama sahipti, cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni devletin tapusunu ve kuruluş ilkelerini, birliğini temsil etmesi anlamında da yeni bir konjöntür açmış oluyor, yeni politikaların da buna uyumlu hale gelmesi bir tür zorunluluk kazanmış oluyordu- artık politik Türkçülüğün hakim olduğu devrin sona erdiği iddiasındadır. Bunun gerekçeleri olarak da; Türkçülüğün Türkizme ve Turanizme dayalı bir muhteva içermesine karşılık, politikanın belirleyicisi ve uygulayıcısı konumunun tepesinde yer alan Atatürk'ün bu iki kelimeyi sevmemesini, politikada da asla Türkçü olmayan bir milliyetçiliği benimsemesine dayandırmaktadır.²⁸

Yine kendi üçlemesine kaynaklık edecek şekilde Atatürk'ün nutkuna referansla geçersizlikleri ve zayıflıkları ortaya koyulan akımların, kendi tarihsel örneğimizdeki karşılıkları olarak not düşülen "Meşrutiyet Osmanlılığı ve Türkçülüğü", kardeşlik ve eşitlik temelinde insani bir devlet kurmaya yönelik teorik bir tasarım mahiyetindeki "insanlık" politikası olarak adlandırılan politikaların dışında ve onların yerine, Atatürk'ün de benimsediği yol olarak "*milli siyaset*"²⁹ fikrini ortaya koyar, içeriğini ve sınırlarını belirler. Cumhuriyetten sonraki hükümetlerin de, devlet adamlarının da takip ettikleri politika, Atatürk'ün büyük nutkunda ana hatlarını çizdiği politikadır. Bu referans noktasının "milli ideal" kabulü çerçevesi; aynı zamanda meşrutiyette teorisi yapılan Türkçülüğün aksine, milli misakı esas alarak bunun dışındaki Türklerle birleşme fikrini ortadan kaldırmıştır. Bunun yerine geçen Cumhuriyet sonrası hükümetlerin politikasını şu şekilde değerlendirir: buldukları yerlerde

²⁸ Erişirgil, Mehmet Emin; Türkçülük Devri Milliyetçilik Devri İnsanlık Devri, s.72. Bunun delilleri olarak da Atatürk'ün bir süre sonra Türk Ocaklarını kapatmasını ve Rus Azerbaycanı'nı esaretten kurtarmasını gündeme getiren bir İstanbul edebiyat Fakültesi Doçentine çok ağır muamelede bulunmasını gösterir. Bkz. s.72-73.

²⁹ A.g.e., s. 73.

azınlıkta olan Türklere “başı sıkışıldığında sığınılacak vatan” olma, Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerde ise “Batılı bir devleti riske etmemek prensibi etrafında, öncelikle kendi buldukları yerde başarılı olup özerklik kazanmalarını, sonrasında onlarla konfederasyon halinde birleşip refahlarını artırmalarına yardımcı olunması”. Bunun aksi bir politika sömürgeci ve emperyalist pratiği gündeme getirirdi ki bu İstiklal Savaşı’nın en önemli hedefi olan sömürgecilik politikasının iflasını ilan etmesine tamamen zıddıydı. Ancak cumhuriyet hükümetinin bu gerçekçi formülü fikir adamlarından gerekli desteği sağlayamadı.³⁰

Özetleyerek söyleyecek olursak; Erişirgil’e göre; Cumhuriyet üst aşamayı temsil ederken, yalnız yeni bir devrenin açılmasını değil, daha önceki dönemlerin İslamcı, Türkçü, Batıcı fikir ve kadroların dillendirdiği görüşlerin biçimlendirdiği ayrımların, münakaşaların, düğümlemelerin yeni bir terkipte hal yoluna koyulduğu bir düzeni ve anlayışı temsil eder.

Millet fikrinin gelişmesi ve bir olgu olarak açıklanmasına oldukça geniş yer vererek; ilkin insanlığın milletlere bölünme sebeplerini analize çalışır: Burada son derece kompleks, akademik ekoller, şahıslar, tezlerden oluşan uzunca bir açıklama, irdeleme, sorgulama çabasını görürüz.³¹ Irkçılık fikrinden, coğrafyacılığa, LePlay, Ratzel, Ziya Gökalp’in görüşlerinden List’in, Adam Smith’in görüşlerine; millet ve ekonomi, dil, milli karakter, milli hayat, gelenek, tarih vb. gibi pek çok konu “milliyet” prensibinin adeta birer “sağlaması”nın yapılması çerçevesinde ileri sürdükleri hakim tezler, zayıflıklar, tek başına yetersizlikleri ve açıklamada eksik kaldıkları yönler ortaya koyulma çabasına girişilir.³² Bütün bunların tek tek bize aradığımız cevabı veremediği sonucuna varır. Asıl çözümlenmesi gerekenin “19. yüzyılda millet idealinin doğuşu”nun

³⁰ A.g.e., s.75-76.

³¹ Cumhuriyetin kuruluş devrinde de canlı biçimde tartışılan bu meseleler, yeni bir dönemde M. İzzet’in çizdiği çerçevede, ele alış biçimi ve sonuçlarıyla birlikte İzzet’e sadık kalınarak aktarılmakta, hatta bu kısım için söz konusu kitabın daha yüzeysel ve toparlanmış bir özeti değerlendirmesi yapmak da mümkündür. M. İzzet de dil, ekonomi, tarih, kültür, coğrafya vb. unsurların milliyeti tek başına açıklamada yetersizliğini açıklama çabasına yönelir, bunlar tek başına milleti izah edemezken, “*milliyet, bir mefkuredir*” ve “*.. bizden kayıtsız ve şartsız, mutlak surette fedakarlık talep eden, itaat isteyen mukaddes bir gayedir.*” Bkz. Mehmet İzzet, *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat*, Yay. Haz. Halil Açıkgöz, Ötüken Yay., İstanbul-1981 (1923’te kaleme alınmıştır).

³² Erişirgil, Mehmet Emin; *Türkçülük Devri Milliyetçilik Devri İnsanlık Devri*, s. 77-120.

sebepler ve koşullarının araştırılması, İngiliz ve Fransızlar'da, Almanlar ve Slavlar'da nasıl doğduğunu ve bize nasıl ve ne için geçtiğinin önemi üzerinde durur.³³ Dolayısıyla bizde bu araştırmanın yapılması kendimize ait millet olma karakterinin ortaya çıkma koşullarının yanında kendi milli idealimizin tespiti ve milliyet prensibimizin oluşum koşullarını anlamaya öncelik tarihsel bir perspektif ve milli bünye ile temas ve bütünleşme koşulları üzerinde bir düşünmeyi, dolayısıyla kendi üzerimizde hazır kalıplar, verili modeller dışında özgün, kompleksiz, duygusalıktan arınık bir analizi önelemektedir. Bu ayrıca, Batı'da doğuş ve gelişme göstermiş milliyetçiliğin, milli ideal ve milli siyaset türlerinin objektif-tarihsel ortaya çıkış şartlarını, nedenlerini açığa çıkarma çabası ve buna eşlik edecek bizdeki etkileri, karşılıkları, yansımaları ve gelişim farklılıklarını da analitik olarak ortaya koyma gayesini hedefleyen bir "karşılaştırmalı" metodu yardımı çağırır mahiyettedir. Böylece kendi toplum ve tarihimiz üzerinde sıhhatli düşünceler geliştirebilmemizin de vasatının yaratılması arzulanmakta olan bir başka duruma işaret etmektedir.

3. Yeni Dönem (II. Dünya Savaşı Sonrası) ve İnsanlık Devri

Bir kavram olarak insanlığa yüklenen anlamların edebi, kültürel, felsefi anlamları üzerinde durduktan sonra, insanlık kavramının dilimizdeki kavranış türlerinden biri olarak "Millet sevgisini geçici bir kuruntu sanarak onun yerine bütün insanları sevmeğe uğraşma" (Atatürk'ün itiraz ettiği siyaset biçimlerinden biri) anlamındaki düşünce sahiplerinin "millet" temelli politikaları bir korku ve kargaşa kaynağı olarak görmelerini, artık 20. yüzyılda tüm insanlık hedefiyle terk edilmesi gerektiğini düşünmelerini eleştirir. Bu hedefin kolayca gerçekleşmeyeceğini, bu mümkün olsa da bu kez "insanlık milletin yerini tutabilir mi?" yanıtını ararken, bunun soyut ve dağınık tabiatını vurgulayarak "insanlık" kavramının gerçekleşme potansiyeli gördüğü üçüncü anlamı üzerinde durur. Bu da "*İnsanların daima millet halinde yaşayacaklarını kabul eylemekle beraber, onların kendi üstünde bir otorite tanıyacaklarına ve ilerde böylece birbirlerini boğazlamaya kalkmayacaklarına inananlar.*"³⁴ olarak nitelendirilen

³³ A.g.e., s. 121.

³⁴ A.g.e., s. 122.

insanlık yorumudur; Erişirgil buna, “*sosyal manada insanlık*” adı vermektedir ve bir “ideal” olarak, “mutlak” bir kavram olarak çağın idrakine yerleşmiştir.

Yeni bir dönemin başlamış olabileceğine dair ipuçları belirlemiştir. Eski sömürgelerin emperyal merkezlere başkaldırışı sömürge döneminin sonunu getirmiş, devletlere sınırlarının korunması ve Birleşmiş Milletler’e başvuru hakkının verilmesiyle de saldırgan niyet peşindekilerin aleyhine bir durum ortaya çıkmıştır.³⁵ Böylece insanlığın önündeki hali hazırdaki asıl engeller seviye farklılıklarının ve ekonomik dengesizliklerin giderilmesi şeklinde kendini gösteren maddi görünümlü, somut ve aşılabilir durumlardır. Realizmden çok idealizm olarak görülse, zorluklar ve zaman gerektirse de bunun için çalışanların mevcudiyeti bu ümidi güçlü kılmaktadır: “idealin kahramanları” övgüsünü hak edecek şekilde, ikisi de Amerikan merkezli girişimler olan, ikisi de dünya savaşı neticesindeki gelişmelerle ortaya çıkan -Klasik Avrupalı politikalar (güçler sistemi, güçler dengesi) ve statükocu tutumlara karşısında iki güçlü, başarılı, idealist ve demokratik tutuma sahip başkanlarca sürdürülen idealizm yüklü mücadeleler anlamında- birincisi Wilson’un Cemiyet-i Akvam; ikincisi Roosevelt’in Birleşmiş Milletler girişimi üzerinde durur.³⁶ Erişirgil’e göre; mevcut durumda, milletlerarası bir topluluğun oluşarak aynı ortak amaç etrafında buluşması, 1948 tarihli Türkiye’nin de imzacı devletlerden olduğu “insan hakları beyannamesi”nin kabulü ile Birleşmiş Milletler öncülüğünde yeni bir devrin açılması yönünde kararlılığı göstermekteydi.³⁷

Bütün bunlardan hareketle, içinde bulunulan dönem yazarın “*sosyal insanlık*” adını verdiği döneme girildiği noktada yeterince tatmin edici midir? Bu noktada Erişirgil, yalnızca Birleşmiş Milletler’in ortaya çıkışını dayanak kabul etmez (Cemiyeti Akvam başarısızlığı pekala bu girişimde de yaşanabilir). Eğer bu sebeplerden birisi ise; bir diğeri de “nüfusu çok bazı devletlerin dış

³⁵ Erişirgil, Mehmet Emin; *Türkçülük Devri Milliyetçilik Devri İnsanlık Devri*, s. 127-128.

³⁶ A.g.e., s. 128-137.

³⁷ İkisi arasındaki zamansallık ve tarihsel zemin dışında bir üstünlük ve nitelik vurgusunda bulunmaz. Aslolan; İnsani idealler, uluslar arası işbirliği ve üst otorite tesisi için yürütülen çabanın mevcudiyeti ve bir ortak hedefi diri tutmakta oluşudur. Nitekim tüzüğünde güçlü ve galip devletlere veto hakkı tanınmasından dolayı, böyle bir “eşitsizlik” içermeyen Cemiyeti Akvam’ı daha üstün görür. Bkz. s.137, 1 numaralı dipnot.

politikasındaki değişiklik”tir.³⁸ Konjonktür ve onunla birlikte şartlar, güç ilişkileri, mücadele biçimleri, tarihsel zemin ve de değerler değişime uğramıştır. Bunun bizi en alakadar eden iki örneği de İran petroleri meselesi ve Süveyş vakasıdır: Birincisinde, İran’ın İngiliz denetimindeki petrol işletmelerini millileştirmesi karşısında İngilizlerin eskiden olduğu gibi silahlı çözüm bulma yolunu terk etmek zorunda kalışını ve bunu eski-sömürgeci devrin pratiği olarak günümüzde geçersiz görmeleri; Süveyş Vakası’nda da İngiliz ve Fransız işgal niyetlerinin, Amerika’nın -“sömürü” düşüncesine yer vermeyen, insanlık için genel ahlaki değerler ve idealleri benimsemiş- baskısıyla boşa çıkması ve buradan çekilmeleri. Yukarıda ifade edilen konulara ilave olarak, bu olayların da kanıtlanmasıyla Erişirgil, şu sonuca varır: 1945’ten sonra dünya değişmektedir ve adı da “insanlık devri”dir³⁹ ve dünyanın bu yöne gidişini bizde ilk sezen de Ziya Gökalp’tir. Üstelik; O bunu, medeniyet ile kültür ayrımı üzerinde “yanlış” bir teoriye dayalı Türkçülüğü formüle etmeye çalışırken yapmıştır.⁴⁰ Erişirgil’e göre bu ayrım, kültürün ondan ayrılabilceği medeniyet tarifi bizi yanlışla götürür, medeniyet yaşama şeklidir ve bölünemez bir bütünlüktür. Açıkça ifade edilmese de, buradan günümüz medeniyetini Batı temsil ettiğine göre, Batı seçeneği ve medeniyeti içinde yer almak hem teorik açıdan tutarsız olmayan, hem de pratik açıdan dünyanın yeni durumuna uygun hareket etmeye imkan sağlayan bir alanda cereyan etmektedir.

“İnsanlık devri” ile ilgili toparlayıcı ve açık cümlesinde şunları ifade eder: *“Türkçülük, milliyetçilik bizde birbirini takip eden ayrı ayrı iki devir*

³⁸ A.g.e., s.138

³⁹ A.g.e., s. 139-140

⁴⁰ Gökalp’in bu bağlamda, bizde insanlığı ilk fark eden olarak sunulması belki tarihlendirme açısından bir değer taşımaktadır. Oysaki Mehmet İzzet’in Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat kitabının “Milli Kültür ve Medeniyet” bölümünde kültür-medeniyet ayrımı konusu incelikle ele alınmış ve tenkide tabi tutulmuş, beynelmileliyet-milliyet tezdadı tartışması üzerine söyledikleri konunun işlenişi açısından, erken tarihli bir ele alışı için çok daha elverişli bir zemin ve zengin bir kavrayış vermesine rağmen, bu Erişirgil tarafından zikredilmeye layık görülmemiştir. İzzet’e göre; fert-toplum ilişkisine benzer şekilde nasıl toplum ferdin hürriyet ve şahsiyeti için bir engel değil, bir vasıta olduğu şeklinde bir düşünceye ulaşmış bulunuyorsak; *“Milletler de ancak kendilerinden daha geniş bir beşeri manzumenin bağları arasında hürriyetlerini idrak edebilir, tahakkuk ettirebilir. Beşeriyet, birbirine zıt milletlerin çarpışmasından çıkan nefret avazlarından ibaret değildir. Beşeriyet bir ahenktir, gerçekte değilse bile bir ahenk olması gereklidir.”* Bkz. Mehmet İzzet, *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat*, s.190

olduğu gibi şimdi de “insanlık” devrine giriyoruz yahut girmek üzereyiz”⁴¹
 Bunları tüm sosyal hadiselerde olduğu gibi bıçak gibi birden kesilmiş, birden kendini diğerine bırakmış değıllerdir. Bu anlamda, Fransız-İngiliz milliyetçilik yorumuna yakın şekilde, Cumhuriyet kadroları 1945 yılına kadar, iç ve dış politikada “Milli misak sınırları içinde Türkçülük” prensibine uygun bir milliyetçilik siyasetini uygulamayı yeğlediler. Burada dikkat çekilen husus; Türkçülük siyasetinin meşrutiyette taşıdığı anlam ve değeriyle, yeni dönemin milliyetçiliğinin kesinkes farklılığı, Cumhuriyet dönemi ile geçerliliğini ve etkinliğini kaybettiği ve bundan sonra da politikaya hakim olmasının mümkün olamayacağıdır. Bu noktayı ileri taşıyarak Erişirgil’in temel kabullerini çözümlene çabasına yönelirsek: Yeni dönem ve yeni siyasetin -“insanlık devri”ne uyumlu yeni bir yol çizilmesi- bir gerçeklik olarak fark edilmesi, kabulü kadar esaslı bir konu da Türkiye’deki yürütücülerinin kimler olacağıdır. Devletin genel siyasetini belirlemek, gidilecek yön ve yapılacak seçim konusunda toplum adına tercihte bulunmak anlamına geliyorsa, bu yetki de – siyasete şekil vermek ve yürütmek- devleti yöneten dar bir yönetici-elit kadronun görev ve sorumluluğuna bırakılmışsa, siyaset geleneğimiz açısından bu bir “kadro işi” olarak görülüyorsa can alıcı nokta bu kadroların kimlerden oluşacağına düşünmektedir. Erişirgil’in bu konudaki tavrı açıktır: “*Elbette eski milliyetçiler ve onların oğulları ...*”⁴²’dir. 19. yüzyılın “milliyet asrı” olması gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem de “İnsanlık asrı” olarak anılacak değer ve önemdedir; ama tıpkı birincisinin yaptığı gibi alt üst oluşlarla, mücadeleler, savaşlar, kan dökmeler pahasına bir neticeye ulaşılacak, “*Torunlarımız ... daha iyi bir hayat yaşama imkanlarını bulacaklardır.*”

⁴¹ Erişirgil, Mehmet Emin; *Türkçülük Devri Milliyetçilik Devri İnsanlık Devri*, s.146

⁴² A.g.e., s.148

ABSTRACT

In this study, Erişirgil's evaluations as a politician, academics, intellectual and who had an active part in and witnessed the Republic Period and II. Constitutional Monarchy which are important changing times in Turkish history is discussed. From the view of 1950's, recent period's political, ideological and intellectual change and transformation is studied. The writer's attempt of classification in the framework of triple categorization which is Turkist, Nationalist, Humanity Era is brought up by taken into consideration the writer's works and ideas.

Key Words: M.E. Erişirgil, Republic Period, Monarchy, 1950s, Transformation.